

Toldy Ferenc: Valami Kazinczy Ferenc életéhez. K Gábor elbeszélése után.

A kézirat lelőhelyéről:

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában (továbbiakban: MTAKK) a Magy. Ir. RUI 4r 15-ös jelzeten őrzik azt a kéziratkötetet, amelyikben Toldy Ferencnek több, Kazinczyra vonatkozó feljegyzése, ill. Kazinczy eredeti szövegeiről készült másolata is található. A Kézirattár katalógusa szerint: “KAZINCZY FERENC írásairól készült másolatok, kivonatok, valamint Toldy Ferenc feljegyzései. Magy., lat., ném. Több kéz írása, közte Toldy Ferencé és Kazinczy Gáboré. 318 p. Fvk. A kötet Toldy Ferenc hagyatékához tartozik, a Kazinczy Ferenc munkáiról készült másolatok egyaránt származhatnak Kazinczy Ferenc és Kazinczy Gábor hagyatékából is. A számozatlan címlapon: Toldy Ferenc: »Jegyzések Kazinczy Ferenc Pandectáiból Kazinczy Gábornál.« Bánfalva, 1855. márc. 31–ápr. 7.”¹ A kötet tanulmányozásakor mintegy Toldy Kazinczy-ismeretének forrásvidékét kutathatjuk, bepillantathatunk az első Kazinczy-monográfia szerzőjének műhelyébe.²

Eszerint az 1859-es életrajz írásakor jelentős kézirat forrásanyag állt Toldy rendelkezésére. A kéziratkötet címlapján is említett vegyes feljegyzésekből összeállított *Az én Pandektám I–VI.* (MTAKK K 633/I–VI) és a levelek mellett a Kazinczy-önéletrajzok több változatát is ismerte, használhatott naplót is, mint kisebb önéletrajzi feljegyzéseket.

Toldy kéziratismeretének rekonstruálásában a *Kazinczy Ferenc kézirati Munkái Kazinczy Gábor könyvtárában* c. feljegyzése segít a leginkább.³ Az itt felsorolt 1–34 tételt nagyrészt sikerült a jelenlegi lelőhely szerint azonosítani:

1=MTAKK K 640 I–II; 2=MTAKK K 625 és MTAKK K 626; 3=MTAKK K 617; 4=MTAKK K 601; 5=MTAKK K 623; 6=MTAKK K 633/I: 1a–62a: “Történetek kalendárioma a régi és az új időkben. Nagy 4r köt.”; 7=? “Szinte. (korábbi hézagos dolgozat).”; 8=MTAKK K 619; 9=? “Kazinczynak Erdélyi Levelei Gróf DessJhez, 1816. Az előszó [költe] Széph. 1825. [8e]. 184 l.” (Nem azonos a MTAKK K 611-gyel, mert az 192 f.); 10=MTAKK Magy. Nyelvtud. 4r 42/I; 11=MTAKK K 625; 12=MTAKK Magy. Nyelvtud. 4r 41/I; 13=MTAKK K 624; 14=MTAKK K 609; 15=MTAKK K 607; 16=MTAKK K 615; 17=? “A Glottomachusok. Érdekes előszó. 18[25] Bécsbe menvén, Kulcsárnál irói [estvély] [...]”; 18=RUI 4r8; 19=RUI 4r7; 20=RUI 2r/2 I–II; 21=RUI 2r3; 22=RUI 2r1; 23= MTAKK K611 (bizonytalan, mert nem ad meg elég információt Toldy); 24=? “Kf Levelei Cserei Mikl. és Horváth Ád.hoz. I köt.”; a 25–29 tétel=levelek; 30=? “Dayka Versei. 1 4rét k. veres bőrb.”; 31=MTAKK K 636/I–II.

A lista 32–34 pontjai különösen jelentősek, mert a *Pályám emlékezete* kéziratát írják le:

¹ GERGYE László, *Kazinczy Ferenc kézirat hagyatéka, A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárának Katalógusai*, Budapest, 1993, 138–139.

² TOLDY Ferenc, *Kazinczy Ferenc és kora*, Pest, 1859.

³ MTAKK Magy. Ir. RUI 4r 15, 29–34.

“32. (A Pályám emlékezete, egy 4r [...] ⁴ papirosra, mely Báróczy Két Szerencsétlenével végződik, 1803). I. k. 1759–1794. II. könyv 1795–1801. III. könyv. 1801–1816. a második szak (MDCCCIV.) és 26. §§al végződik.)

44 szakban

Ugy hiszem második dolgozatja, TudGybeli után*)

33. (Szinte az cím nélkül, összevarrt apró füzetekben s tarka papir borítékban. Elég sűrű írással a 240 lapon szakad meg. Legtovább megy. I. K. 2. szakban p 3–65. 1759–1783. – II. k. 6 szakban 1784–1794. / – III K. 3 szakban 1794–1801. p 174–208. – IV K. 2 szakb. 1801–1804. p 209–236. – V. K 1804–1815. p 237 vagy ink. 239, s 240 megszakad. – Ugy hiszem harmadik dolgozat, legtovább megy.)

34. Biographiám. Kék borítékpapirba varrva. I. K. 1759–1779. p 1–54. – II. K. 1779–1783., 55–124. 53 §ban – Ugy látszik a negyedik, legbővebb dolgozat.

*Ezt előzte meg jóval korábban (181) egy csupán barátjainak szánt önéletrajz, némikben gazdagabb ezeknél, de mely csak 178 ig megy, és csak egy (autograph) példányban létezik egy asszonyságnál, Pap Endrénénél, s egy másolatban, nálam.

Bfalva apríl 9. 1855.

Toldy”

32. pontban említett kézirat azonos az MTAKK K 634: [*Pályám emlékezete, Második kidolgozás*]-sal, a 33. azonos az MTAKK K 634, [*Pályám emlékezete, Első kidolgozás*]-sal., a 34. kézirat az MTAKK K 606, *Biographiám 1759–1779*-cel. Toldy – és Kazinczy Gábor – tehát a négy jelenleg is fellelhető *Pályám emlékezete* kézirat közül a *Biográphiám 1759–1804*-et nem ismerte, és nem tudott a *Szemlélő* c. folyóiratban 1836-ban közölt *KAZINCZY FERENCZ’ AUTOBIOGRAPHIÁJA*-ról sem.⁵ A lábjegyzetben említett kézirat azonos a [*Kazinczy Ferencz’ saját kezével írt Autobiographiája 1785*¹⁸] c. *Önéletrajzzal*. (Toldy másolata: MTAKK M. Tört. 4r 32.)

Toldy ismerte a jelenleg MTAKK K630-as lelőhelyű A’ *Méh I–II*. c. vegyes gyűjteményt is: “A Méh 2 kötetbe fűzve. Anthol. magán haszn.”⁶ A *Cikkek, versek, családi emlékek* c. MTAKK K 608-as kéziratkötetből a *Jegyzések elhányt régi Papirosaimból* és a *Ér-Semjén, 12. Jul. 1802. Ma találok régi papirosaim közt 1794ben tett következő jegyzésemet* c. naplóformájú szövegeket is kimásolta.⁷

265. oldaltól kezdve több olyan másolatot találunk, amelyeknek az eredetije jelenleg a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteményében van. Közte több önéletrajzi feljegyzést is: a 269. oldalon a *1794. 8. Jun. Bihari Restauratio* (az autográf: Ráday Gyűjtemény, Szemere-tár 1. kötet 842, XV, 89.); a 282. oldalon a *Regmecz 13^u Januar. 1802.* (az autográf: Ráday Gyűjtemény, Szemere-tár 1. kötet 853, XXVI, 168–169.); a 285–287. oldalakon *Schwartner Márton* (az autográf: Ráday Gyűjtemény, Szemere-tár 1. kötet 857, XXX, 203–204.); a 287–288. oldalakon a *Zemplény Vármegyei V. Notariusságom* (az autográf: Ráday Gyűjtemény, Szemere-tár 1. kötet 861, XXXIV, 226–227) c. feljegyzéseket.

⁴ [Bizonytalan olvasat.]

⁵ Az MTAKK M. Tört 2r 21 lelőhelyű *Kazinczy Ferenc hagyatékából ill. gyűjteményéből származó iratok* c. gyűjteményben fellelhető *Variantok, jegyzetekben* oldalakon keresztül követhetjük Toldy összehasonlító jegyzeteit a *Pályám emlékezete* különböző kézíratairól.

⁶ MTAKK Magy. Ir. RUI 4r 15, 25.

⁷ MTAKK Magy. Ir. RUI 4r 15, 117–126 és 126–131. Az autográf: MTAKK K608, 53a–56b és 57a–58b.

Az irodalomtörténész számára azonban nemcsak az írásos – tehát kinyomozható, dokumentálható – források voltak fontosak. Mivel személyesen ismerte Kazinczyt és jó barátja volt az unokaöcs, Kazinczy Gábor is, ezért olyan ismereteket is birtokolt, amelyek lejegyzésével ő maga hozhatta létre az – immár dokumentum értékű – történeteket. A történeti források elkötelezett kutatója, a kritikai szemléletű irodalomtörténetet író Toldy az alább közölt szövegben a Kazinczy-kultusz felépítésén, a nemzeti irodalomtörténet szakrális alakjának, apa-figurájának megteremtésén munkálkodik, amikor az emberi gyarlóságtól szenvedő, de a földi nyomorúságon felülemelkedő “szent öreg” arcképét mutatja fel.

A szövegközlésről:

A Toldy kézírásával lejegyzett alább közölt szöveg lelőhelye: MTAKK Magy. Ir. RUI 4r 15, 259–262. Toldy jegyzeteit *-gal a szöveg végén, a szövegkritikai jegyzeteket a lap alján, a tárgyi és nyelvi magyarázatokat szintén a szöveg végén adjuk. A ligatúrákat jelöletlenül oldottuk fel.

A szöveg:

Bánfalva sept. 23. 1855.

Valami Kazinczy Ferenc életéhez.
K Gábor elbeszélése után.

KF 15 esztendő volt mikor atyja elhalt 1774.; de⁸ nem csak nagykoruvá létekor nem kapta ki atyai részét, hanem míg anyja élt, nem. Ez 1812. nov. 14. halt meg, mikor Ferenc 53 éves múlt s 4 gyermeke élt. Osztozott⁹ a hét testvér az Abauj, Zemplény, Szabolcs, Bihar, Heves és Nógrádban elszórt birtokokban; s Fnek Széphalom jutott Bányácska nevű faluval, s számos messze elszórt apró részletek, melyek a felügyelést és gazdálkodás költségeit is, épen a távolság és elaprózás miatt, alig fedezték. A régi s kamatjaik által is megszorított adósságok, a háztartás, a sok gyermek nevelése (élt ekkor Eugenia, Thalia, Emíl, Antonín), a fogsági költségek *), sógora gr. Török József ellen 1810 óta folytatott per költségei, az irodalmi áldozatok, a drágaság, együtt annyira terhelték, hogy kénytelen volt¹⁰ ama parcellákon túl adni, végre Bányácskát is apránként elzálogosítani. Mikor KF elfogatott, mintegy 20,000 ftra ment ingóságainak becse; mikor 6 eszt.¹¹ 6 hónapig s 2 hétig tartott fogságából kiszabadult, ez öszve, az öcsce K. József (szül. 1772. † 1855) uralma alatt állott anyja által a fogsága idejében részére tett költségek fejében,¹² elenyészettnek tekintett; anyja nem adott ki neki egyebet mint az általa Széphalomnak nevezett bányácskai dombot s egy csekély szöllőt; megházasodásáig¹³ anyjánál lakott Regmeczet és Ér-Semlyént,¹⁴ s nála volt tartása. Megházasodván Széphalomra ment lakni, hol csak 3 szoba¹⁵ állt készen; s ezek mellett,

⁸ elhalt; de [Az évszám sor fölé írt beszúrás.]

⁹ múlt. Osztozott [A “s 4 gyermeke élt” lap szélére írt beszúrás.]

¹⁰ [A lap szélére e sor után a következő van feljegyezve (bizonytalan olvasat): “subsid. / koronáz. / insurrect. } költségek”]

¹¹ 7 eszt. [Átírás.]

¹² részére költ[...]/ fejében, [A “tett” sor fölé írt beszúrás; a “költségek” javítása átírás.]

¹³ megházasodásáig [Ékezethiba.]

¹⁴ lakott Ér-Semlyént, [A “Regmeczet és” sor fölé írt beszúrás.]

¹⁵ csak <2> szoba [Javítás a törlés fölött.]

egy gyékénynyel becsinált ajtón túl levő ajtótlan s ablaktalan teremben verték a cigányok a vályogot. Sem anyja nem segítette, sem felesége nem kapott szüléitől egyebet kiházásitánál (említi Kishez I., 60.).¹⁶ Családja ellenzette a házasságot, mert a nő kath. volt, mert Török Zemplényben, hova szorúlt (kázméri jószágára, idegennek tekintetett, ott minden atyafiság s rokonság nélkül levőnek; de vagyoni állapota is leszállt volt. Az ónodi urodalom egykori fél birtokosa, ügyetlen gazdálkodás s főleg chemizálásai az aranycsinálás¹⁷ által, mindenét elvesztette volt már, az egy Kázmér kivételével, s új gróf¹⁸ volt, s három gyermeke: József, Sophie-Antoinette, Marie-Susie. Török szerette K-t, s nem kérdezte: miből fognak élni. Végre T. megh. 1810. június 23. Osztozni kellett volna. Török József nem adta ki a leányoknak (az ifjabbik d'Ellevauxné¹⁹ lett) örökségöket. Kazinczy három esztendeig kérte, míg végre pert indított. Tíz év múlva végre referáltatott ez az eperjesi kerületi táblától, az actorok megnyerték; felment a kir. táblához, s már eldöntendő volt, mikor az 1825-ki országgyűlés kihirdetett. Törvényszünet 1827-ig. 1828^{b20} Pesten járt K. informálni; megnyeri mind a két táblánál. Török via gratiae novizálja, 1830-ban újra megnyerik az actorok; kiadandó volt a két harmad jószág s 80,000 f vt. usus fructus fejében. A beruházások 30,000 ftra becsültetnek, úgy hogy még az üvegház s egyéb kényelmi építkezések is betudattak: az átkos emlékezetű Láczy kiküldetik a végrehajtásra, s követeli elébb a 30 ezret, aztán meglesz a többi. Kcy megható levélben kéri az istentelen bírót, ne tegye a törvény foganatosítását lehetetlenné; ez nem tágít; jő a cholera, s elragadja Ky-t. Török József rábirja hűgait az egyezkedésre, ezek rá állnak, s egy-egy kielégítetik tíz tíz ezer váltó fttal! S ezért kellett e családnak annyi évig nyomorogni, szenvedni, ezért Kynak, tiszteletes aggságát, 51–72 éveit folytonos szenvedésekben, nélkülözésekben, öldöklő gondok közt s a túrt igazságtalanságok boszús fájdalmában leélni; ő, ki, ha elgyengült anyja, ha László (ki fogságaért üldözte) s a fösvény, szívtelen József nincs, ha sógora a becsület és vérségi kötelelem-érzésnek egy szikrájával bir, úr leendett, és szerencsés férj és atya.

Halála után **) Brosko ügyvéd Csáky Kár. urodalmi igazg. ki nemes²¹ creditora volt Knak, soha sem²² bolygatta [ez],²³ a choleraiban feleségével és egyik fiával karóba²⁴ húzatott a tótok által, fia nem egészen²⁵ 9000 vfban exequáltatta Bányácskának a sok elzálogolás után megmaradt részét, s e summában visszabocsátotta Thalianak. Ettől megvette Széphalommal együtt József 9000 pgő fton. A pátens kijöttekor KF gyermekei megidéztek Józsefet 9000 ftra, Thalianak nem levén joga azt többért eladni; Józs. regressust formált Th. ellen, ez azalatt csődöt mondott, s foly a per. Így több zálogos²⁶ ellen, de nagyobb része elévült. A megnyerhető rész, a földes uraság megszűnte után is érhet még 20,000 pgőt.

KF Gyermekei:

Eugénia, Krajnyik Imréné

¹⁶ egyebet <egy pár ezer ftnál.> (említi Kishez I., 60.). [Javítás a törlés alatt.]

¹⁷ főleg az aranycsinálás [A “chemizálásai” sor fölé írt beszúrá.]

¹⁸ s gróf [Az “új” sor fölé írt beszúrá.]

¹⁹ ifjabbik <...> d'Ellevauxné

²⁰ 182[.]^b [Átírás.]

²¹ ügyvéd ki nemes<.> [Beszúrá a sor felett.]

²² [A lap szélén: “Br. [...], fia”; bizonytalan olvasat.]

²³ [Bizonytalan olvasat.]

²⁴ a choleraiban egyik <gyermekével> karóba [Javítás a törlés felett.]

²⁵ fia <...> nem egészen

²⁶ több <bányácskai> zálogos

Thalia, Warga kapitányné, utóbb Hrabovszkyné.
Emíl, huszár kap., nyugdíjazott (forr. alatt Csehorsz.). Berendelték.
Nőtelen. Jóember.
Antonín, Nőtelen, haszonbérő; most nem folytatja; pénzes ember,
semmivel sem gondoló.
Bálint, Vay Ábr. fiaival nevelkedett, felesége²⁷ Homoky, s vagyonos.
Becsületes derék emb., de semmit sem csinál. Fösvény.
Lajos, Teleki Józs. költs. neveltetett Patakon, Tullnb. 1849. mint
tábornok főbe lövet. Aradon.
Iphigenia, Becskéné; apja † után ment férjhez.

Zemplény 1821-ben (?) ***) bízta meg K-t a zavarba hozott levéltár rendezésével.
Ezóta be-bejárt K. hetekre, néha egy-egy hónapra Újhelybe dolgozni. A levéltárban
tartott ágyat – de mikor sok²⁸ a dolga, három széken nyúlt el, hogy soká ne aludjék.
Élelem egy pohár tej s egy db kenyér; mert minden ebédre meghívásokat mellőzött. A
nemes bramín! Büszkesége elrejtette vele e nélkülözést, de felfedezte Kassay, a
levéltárnok, s részvétellel beszélt Gábornak. S ilyenkor napokig nem ment ki, mindig
dolgozott. Új lajstromot csinált, 3 folio-kötet ott még most is látható. Elvászott, s
külön bekötötte 16 folio kötetbe a csak historiai becsüket: “Acta politico-historica”.
Magának is sokat kivonogatott. Így gyűltek tömérdek hist. adatai. – Szegénysége,
nélkülözései kimondhatatlanok. Pesten is 1828, 30, 31, ritka meghívást fogadott el,
Szemereéit sem, kinél lakott. Meghívással mentetgetőzött. Sz, kinek ez feltűnt, titkon
követé egyszer, s a szent öreg – sétált, s egy zsemle volt ebédje az isten ege alatt. Otthon
sokszor csak abból étkeztek, mi a házi kertben volt. Így a cholera kor. Tengerivel élt
akkor, s ez volt minden. A nyomor tette a járvány áldozatává. – Történt, hogy fiát nem
küldhette be Patakra, mert – csizmája nem volt!

*) 1805. fizetett a kamarának 1068 f 50 ½ Xrt, s majd 496/4 Xrt kellett rá fizetnie, mert
a calculus hibás volt (Level. Kishez I. p 91.).

** A kölcsöntőke 2000 f volt, felment a kamatokkal együtt 6000ig. Csak ekkor
dequáltatta²⁹ Brosko, s visszaadta KFnek 360 f évi haszonbérben. Haláláig a summa
8800ig stb rúgott fel: akkor exequáltatta Br. fia.

***) Ezt 1821. mart. 16. írja Döbrenteinek. Viczmándy esp. propositiójára 300 f vt³⁰
kapott díjúl.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok:

referál (*lat.*): jelent

actor (*lat.*): vádló, felperes

subsidium (*lat.*): a hadviselési költségek fedezésére rendelt különadó

insurrectio (*lat.*): nemesi felkelés

²⁷ Bálint, felesége [A “Vay Ábr. fiaival nevelkedett” sor fölé írt beszúrá; a beszúrá utáni vessző
emendálás.]

²⁸ de <ha> sok [Javítás a törlés felett.]

²⁹ [Bizonytalan olvasat.]

³⁰ [Bizonytalan olvasat.]

f vt., vf (*rég.*): váltó forint, a pengő (azaz fémből készült) forintnál kisebb értékű papírpénz

via gratiae novizálja (*lat.*): azaz kegyelemből újrakezdhethi

usus fructus (*lat.*): haszonélvezet

Lánczy Ferenc: királyi táblai ülnök, a Kazinczy és Török József közti per bírása

Kazinczy László (1763–1807): Kazinczy Ferenc öccse, ezredes

Broskó József: ügyvéd, Kazinczy hitelezője

creditor (*lat.*): hitelező

exequál (*lat.*): végrehajt

pengő ft, (*rég.*): pengő forint

pátens (*lat.*): rendelet

regressus (*lat.*): visszkereset

a földes uraság megszűnte: utalás az 1848. ápr. 11-i törvényekre

Tuln (Tuln): osztrák város, kerületi kapitánysági székhely, Kazinczy Lajos a tulni utásziskolába járt.

bramín (brahman, brahmin) (*szanszkrit*): pap ill. tudós; a brahmanizmus legfelső kasztjának a tagja

Kassay: Kassay Sámuel sátoraljaújhelyi birtokos, Zemplén vármegye levéltárnoka (1827-től)

Szemere: Szemere Pál (1785–1861), péceli birtokos, költő, kritikus, szerkesztő, Kazinczy és Kölcsey barátja.

Xr: krajcár

calculus (*lat.*): számítás

dequáltat (*lat.*): érvényesíti a pénzügyi követelést

Level. Kishez I. p 91.: Kis János, I. (1770–1846), evangélikus püspök, író, költő, műfordító, Kazinczy barátja. Az említett levél: KazLev, 3, 808, Kazinczy – Kis Jánosnak. Ér-Semlyén, 25d. Aug. 1805.

Ezt 1821. mart. 16. írja Döbrenteinek: Döbrentei Gábor (1786–1851), író, irodalomszervező, a kolozsvári Erdélyi Múzeum szerkesztője (1814-től), az MTA titkára (1831–1835). Az említett levél: KazLev, 13, 3964. Kazinczy Ferenc Döbrentei Gábornak. Ujhely.

Viczmánydy: sátoraljaújhelyi prépost.

propositio (*lat.*): ajánlat, javaslat